

ЮВІЛЕЇ

УДК94(477)

Володимир Половець

●

МИКОЛА ДАНИЛОВИЧ ХАНЕНКО (1693 – 1760) (до 325-річчя від дня народження)

У статті мова йде про одну з визначних постатей Чернігівщини – нащадка козацько-дворянського роду, відомого далеко за межами губернії, Миколу Даниловича Ханенка, високоосвічену людину, з белетристичними здібностями, писаря Генеральної військової канцелярії при гетьмані Кирилі Розумовському, автора Діаріуша (щоденника), який він вів упродовж 35 років, висвітлюючи особливості історії та військових походів українського козацтва.

Ключові слова: *Лохвиця, Глухів, Генеральна канцелярія, Санкт-Петербург, Малоросійська колегія, «Киевская Старина», духовний заповіт.*

До визначних постатей козацької еліти, непоцінованої належним чином дослідниками, належить М. Д. Ханенко, визначний політичний і державний діяч Гетьманщини, дипломат і мемуарист. Народився він 16 грудня 1693 р. у містечку Лохвиця Прилуцького повіту в сім'ї полковника Данила Ханенка. Життєвий шлях юнака визначило походження зі старшинсько-козацького роду Ханенків. Він був двоюрідним онуком гетьмана Михайла Ханенка. У 1697 р. під час одного з походів батько загинув, а мати померла ще раніше. Залишившись сиротою, Микола виховувався в сім'ї діда по матері Івана Ломиковського, який служив у І. Самойловича та пізніше генеральним обозним у І. Мазепи. Навчався Микола в Києво-Могилянській академії та у Львівській братській школі, після закінчення яких у 1710 р. вступив на козацьку службу. Участь у бойових походах формувала характер, закаляла волю, навчала досвіду козацького життя. Так пройшло сім років. Кмітливого і грамотного випускника Києво-Могилянської академії призначили в Генеральну канцелярію гетьмана І. Скоропадського. У 1721 р. М. Ханенко одержав звання старшого канцеляриста і почав виконувати особливі доручення гетьмана (4, с. 424; 6, с. 151).

Працюючи в Генеральній канцелярії, М. Ханенко з 1719 р. розпочав вести «для пам'яті» повсякденні записи, які продовжував до 1754 р. У 1722 р. гетьман І. Скоропадський, направляючись у Москву для поздоровлення царя з Ніштадським миром і з пропозицією повернення традиційних пільг українському козацтву, взяв із собою М. Ханенка, який усі деталі зустрічі занотував до свого «Діаріуша» (щоденника). Поїздка гетьмана була невдалою: після обговорення козацької проблеми створили Малоросійську колегію – орган державної структури імперії, заснований Петром I для управління Гетьманщиною. Діяла колегія у складі президента, шести членів присутності, прокурора і канцеляристів. Усі вони призначалися імператором чи Сенатом з числа російських офіцерів і цивільних осіб. Малоросійська колегія започаткувала процес ліквідації української державності. Це прискорило смерть престарілого геть-

© Половець Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

мана. Помер І. Скоропадський 3 липня 1722 р. в Глухові і похований у Гамаліївському монастирі (4, с. 247). З листом про цю подію до імператора, який перебував у Дербентському поході, генеральна старшина направила М. Ханенка. Після смерті І. Скоропадського М. Ханенко користувався прихильністю тогочасного наказного гетьмана Павла Полуботка, який намагався протидіяти курсу Петра І на ліквідацію української автономії. За організацію опозиційної діяльності навесні 1723 р. П. Полуботок разом з генеральними старшинами С. Павичем та І. Чернишем були викликані до Санкт-Петербурга, де подали на ім'я імператора чолобитну про закриття Малоросійської колегії. Розпочався допит у Таємній канцелярії. Одночасно П. Полуботок наказав М. Ханенку написати на ім'я імператора чолобитну і послати від усього малоруського народу делегацію у складі 5 генеральних старшин, серед яких був і М. Ханенко, з проханням про вибори гетьмана. Розгніваний чолобитними, Петро І вирішив послати в Малоросію О. І. Румянцева – сподвижника Петра І і батька майбутнього фельдмаршала П. О. Румянцева-Задунайського для вивчення стану справ. П. Полуботок доручив М. Ханенку написати докладну «Меморію» (записку), що робити в Малоросії на випадок приїзду О. Румянцева. Дізнавшись про це, Петро І наказав заарештувати й ув'язнити в Петропавлівській фортеці П. Полуботка зі старшинами, а разом з ними й М. Ханенка (2, с. 516; 5).

Після смерті Петра І у 1725 р. українська козацька старшина була звільнена з великими втратами – у 1724 р. в Петропавлівській фортеці помер П. Полуботок. Їй було наказано жити в Санкт-Петербурзі, а М. Ханенку доручалося бути вчителем офіцерських і солдатських дітей в гарнізонній школі. У 1726 р. М. Ханенко був відпущений додому. А з 1727 р. по 1738 р. завдяки підтримці обраного гетьмана Д. Апостола він отримав посаду судді Стародубського полку. У Глухові М. Ханенко одружився на дочці Петра Корецького, що поріднило його з сім'ями впливових людей Стародубщини: Міклашевськими, Шираями, Скорупами, Гамалеями та ін., які були близькою ріднею дружини М. Ханенка Уляни Петрівни Корецької. Як подарунок на весілля вони одержали від гетьмана Д. Апостола нові маєтності (7).

Згодом М. Ханенко став обозним Стародубського полку. У 1736-1739 рр. він брав участь у російсько-турецькій війні в Криму як наказний Стародубський полковник. За військові заслуги в 1738 р. М. Ханенко був призначений генеральним бунчужним, а в 1740 р. – членом Генерального суду. З 1741 р. Микола Данилович – генеральний хорунжий (2, с. 516). На посаді генерального хорунжого М. Ханенко прослужив понад двадцять років, водночас виконуючи важливі суспільно-політичні доручення. Так, він працював у «Комиссии перевода и свода книг малороссийских» – кодифікаційній комісії для складання кодексу «Права, за которми судится малороссийский народ». Окрім того, йому була доручена турбота про дороги, будівництво палаців та ін. під час подорожі в Малоросію імператриці Єлизавети Петрівни. У 1745-1748 рр. М. Ханенко знову їздив до Санкт-Петербурга з проханням від козацької старшини відновити гетьманську владу в Україні. клопоти депутації дали позитивні результати лише через п'ять років, коли з'явилася можливість організувати вибори в гетьмани Кирила Розумовського, за уряду якого М. Ханенко як генеральний хорунжий по кілька разів місяцями проживав у Санкт-Петербурзі, вирішуючи питання лівобережного козацтва. Останні роки Микола Данилович провів у Глухові, серед генеральної старшини, користуючись її великою пошестю. Поважав М. Ханенка за вірну службу і гетьман Кирило Розумовський, який наділив його новими маєтками та представив на посаду писаря Генеральної військової канцелярії, але перш ніж це подання було схвалене царським урядом, Микола Данилович 27 січня 1760 р. на 66 році життя помер у Глухові, де й був похований.

Про належність Миколи Даниловича до визначних постатей української козацької еліти свідчить його історико-літературна спадщина. Історичні джерела показують, що після Я. А. Марковича – генерального підскарб'я козацтва Лівобережної України, одного із зачинателів української мемуаристики, який упродовж 1717-1767 рр., тобто п'ятдесяти років, вів «Щоденникові записки», М. Ханенко був другою особою в Генеральній військовій канцелярії, яка вела свій «Щоденник» (Діаріуш) протягом

1719–1754 рр., тобто 35 років, що містить цінні й докладні відомості про життя й побут козацтва та інших верств населення. Зі «Щоденника» та іншої переписки М. Ханенка видно, що був він людиною освіченою, розумною, добре знав латину, цікавився історією і правом, розбирався в економічних проблемах. Щоденники за 1727–1752 рр. надруковані у «Киевской Старине» за 1883-1884 рр. (К., 1884); щоденники за 1719–1721 рр. і «Партикулярний журнал» за 1719-1723 і 1754 рр. теж опубліковані у «Киевской Старине» в 1896 р. Щоденники за 1732-1733 рр. – у «Черниговских епархиальных известиях» в 1865 р. «Діаріуш или журнал» за 1722 р. видані О. Бодянським в «Чтениях» за 1858 р., частину І. О. Лазаревський в «Киевской Старине» за 1884 р. під заголовком «Дневники генерального хорунжого Миколая Ханенко. 1727–1753 г.» опублікував окремим виданням.

Микола Данилович залишив багатий архів з цінними історичними матеріалами, серед яких були українсько-московські договори («гетьманські статті»), Конституції польських сеймів, укази царського уряду XVII-XVIII ст., службові й родинні папери, рукопис «Короткое описание Малороссийского края», Бендерська Конституція 1710 року та інші важливі документи, що розкривають особливості життя козацтва Лівобережної України (8).

М. Ханенко був не бідною людиною, мав як спадкоємні, так і отримані за службу маєтки. Багатством своїм він скористувався, коли прийшов час навчати власних дітей. Отримавши кращу на той час освіту в українських землях, він мріяв дати їм закордонну університетську підготовку. Свої погляди на значення і мету освіти Микола Данилович виклав у так званих «Увещаниях», які написав сину Василю в 1746 р. перед відправленням його в Німеччину і в яких зазначалося:

«Понеже за руководством вседействующего промыслника Бога, имеючи я по должности моей родительской попечение о твоём как наилучшем воспитании в пристойных христианских обучениих и других полезных наставлениях, восприял намерение отпустить тебя в чужие края для наук, того ради для незабвения тебе моих отческих приказов, предписую тебе нижеследующее».

Потім подається у 8 пунктах зміст «Увещания», в четвертому з яких М. Ханенко пише: «Обучаться тебе латинского и французского языков, не забывая и немецкого, а если допустит время, хотя и других каких; и такой успех в оных стараться получить, чтоб могл еси чинно и свободно оными разговаривать и самым изрядным стилем писать; наипаче-же и всяких высоких авторов на тых языках не токмо читать, но и переводить и толковать был-бы еси достаточен. А сверх языков, должен еси обучаться совершенно церковной и светской, генеральной и партикулярной истории, тако-ж учению поэтики, риторики с стилем, логики, физики и метафизики, хотя по-части. Да от математики, арифметики, логистики и астрономики, геометрии, тригонометрии и геометрии-практики, то есть геодезии, архитектуры воинской и гражданской, географии, этики, экономики, политики, юриспруденции и механики, да и протчего; в том числе хоть-бы какого художества честного, например фехтуры, т. е. живописства, музыки, либо какого другого майстерства, что честному и ученому человеку к знанию и искусству благопристойно. Чему-же из вышенаписанных наук, либо художеств, обучаться будешь, то старайся, чтоб в том учении и искусстве получить тебе совершенную теорию и практику: дабы за возвращением твоим в отечество наше, показал еси в самой вещи, яко не всеу в чужих краях было твоё обращение и в науках не напрасно потеряно твоё время» (9, с. 349).

Щодо меншого сина Івана, то батько, бажаючи залишити його при собі, вирішив надати йому домашню освіту. У кінці 1756 р. він пише старшому сину в Німеччину: «Не можно ли там достать какого доброго учителя, чтоб сюда (в Глухов) к нам выехал и завёл гимназию, который здесь, собравши учеников, хоча с 10, может хорошую иметь пенсию, ибо от всякой персоны может получать по 3 рубли в месяц, что через год учинит ему доходу 300 рублей, а сверх того и квартера дастся» (9, с. 342).

Та бажання батька не здійснилося. Відомо, що в 1758 р. Іван був відправлений в Санкт-Петербург, де завдяки гетьману К. Розумовському він почав навчатися під керівництвом академіка Модераха. Дослідники життя і творчості М. Ханенка зазна-

чають, що К. Розумовський взагалі доброзичливо ставився до М. Ханенка, цінуючи в ньому ту досвідченість у справах, якої не вистачало самому гетьману. Тому після затвердження на гетьманстві К. Розумовський взяв М. Ханенка правителем «походной канцелярии». Універсалом від 13 січня 1752 р. М. Ханенко був нагороджений новими маєтностями та підвищенням у чині. Окрім своїх педагогічних роздумів про виховання, покладених в основу «Увещаний», Микола Данилович залишив важливий літературний пам'ятник – «Дневник» (Діаріуш), який разом з щоденниками Якова Марковича є важливими джерелами для вивчення історії повсякденності населення Малоросії у XVIII ст.

Сини М. Ханенка, отримавши добру освіту і значну батьківську спадщину, стали багатими і відомими людьми. Старший, Василь Миколайович, навчався в німецькому університеті м. Кіль. Закінчивши навчання, вступив на службу в Голстінський батальйон великого князя Петра Федоровича, майбутнього Петра III, був переведений у драгуни, призначений флігель-ад'ютантом великого князя і постійно перебував при його високості, окрім відряджень за кордон. Після кончини Петра III відставним майором відбув до Малоросії в с. Чауси Суразького повіту і більше не продовжував службу. У час проїзду Катерини II через Новгород-Сіверський Василь Миколайович відреконувався їй і був запрошений на обід з імператрицею, де мав розмову про покійного імператора. Був неодружений, похований у своїй селянській церкві.

Молодший, Іван Миколайович, отримав добру освіту в Санкт-Петербурзі, служив в армії П. О. Румянцева, був полковником Глухівського карабінерського полку, брав участь у російсько-турецькій війні, показав себе відважним воїном, обирався після відставки Погарським предводителем дворянства, мав великі земельні наділи, які в спадок перейшли його сином (9, с. 399). Своїми щоденниками М. Ханенко засвідчив, що він людина релігійна, розумна і для свого часу не тільки освічена, але й наділена здібностями організатора, добрий господарник, досвідчений керівник середньої ланки Військової канцелярії українського козацтва, якому доручалося вести дипломатичні відносини з царським урядом, бути присутнім на іменинах імператриці Єлизавети, обирати гетьманом Кирила Розумовського та тривалий час перебувати в столиці, вирішуючи складні питання взаємовідносин козацтва з Сенатом. Часте перебування в Санкт-Петербурзі і відвідування високих придворних осіб дало йому можливість внести у свій щоденник не тільки прізвиська царських сановників, але й дати їм, наскільки це було можливим на той час, відповідні характеристики (1, с. 289).

Зі щоденника дізнаємося, що Микола Данилович, перебуваючи тривалий час у відрядженні до столиці, часто писав листи дружині, завжди купував своїм дітям (а у нього було два сини і п'ять дівчат) одяг, взуття і різні улюблені ними подарунки. Як глава великого сімейства він умів економити свої фінансові заощадження, що видно з записів у щоденнику. Вартість кожної придбаної речі чи куплених продуктів, оплата квартири чи поїздок по місту, прийом гостей чи подарунки на іменини – усе ретельно фіксувалося. І робилося це не тому, що у нього було обмаль коштів, а тому, що, рано залишившись сиротою, він знав ціну куска хліба. Вихований у козацькому середовищі, досягши завдяки власним здібностям звання старшого канцеляриста Військової канцелярії гетьмана І. Скоропадського і генерального хорунжого, він хотів не тільки бачити своїх дітей вихованими, грамотними і заможними, але й здатними самостійно вирішувати складні і несподівані проблеми, коли не буде поряд батька з матір'ю, коли самому доведеться брати на себе відповідальність за наслідки прийнятого рішення чи поступка в повсякденному житті.

Заслуговує на увагу дослідників духовний заповіт М. Ханенка, надрукований О. Лазаревським в додатках до журналу «Киевская Старина» за 1886 р. (кн. 12). В духовному заповіті, написаному 13 грудня 1759 р., Микола Данилович, зокрема, зазначав: «... На память въ предбудущее время. – Создатель нашъ и Богъ, Господь Иисусъ Христос, Единородный сынъ и Слово Отче, въ спасительной своей евангельской проповеди улещати насъ благоизволил: яко не вемы дня и часа пришествія Его и кончини жизни нашей, и потому должность намъ предлежеть на всякое время усердно ему, Творцу и Искупителю нашему, молитись, чтобъ съ чистою совестію и истиннымъ поканіемъ

удостоїлись предстати преді судомъ Его Божіимъ. Что и я ниже имянованный, тогожь Господа Бога и Спасителя мого рабъ, имея въ памяти и о неизвѣстномъ смерти моя часе по человечеству-жь и о ежечасномъ приближеніи къ концу мого житія всегда размышляя, ибо уже по благоволенію Зиждителя мого выше шести десяти леть жызнь мою проводжу, будучи-жь ещё, по Его милосердію Божеському, при здоровомъ и совершенномъ моёмъ разсужденіи, а приводя себе повседневно на память смертность мою, разсудилъ заблаговременно сочинить остатной воле моей заветъ, или тестаментъ; которій да будете въ нижеследующемъ порядки. Исповедую преді Создателемъ всея твари и Вседержителемъ Богомъ моимъ, такожъ всемъ, кому только ведати будете о томъ угодно, чрезъ сіе объявляю, яко я грѣшнѣй въ истинной христіанской вѣре, самимъ Христомъ Господомъ и избранными его сосудами, апостолами святыми, поставленной и отъ всехъ, во святыхъ почитаемыхъ, православного восточнаго исповѣданія учителей проповѣдуемой и благоузакононеніями утвержденной, по сей моментъ житія мого твердо состою и въ той-же самой верѣ умерти желаю...». Друга частина заповіту присвячена розподілу маєтностей між синами. Дві старші дочки – Анна і Анастасія були вже заміжні (перша за О. В. Рославцем, а друга за П. Ф. Савичем – козацькими старшинами), дівчатам же – Марфі, Єфросинії і Євдокії в придане батько заповідав по 420 рублів і по 50 осьмачек* (* 1 осьмина = $1\frac{3}{4}$ пуда = 28,7 кг) жита (1, с. 304).

Як уже зазначалося, в журналі «Киевская Старина» за 1896 р. надрукований «Партикулярный журнал», який включає щоденники М. Ханенка за 1719-1723 і 1754 рр. Передмову до них написав Андрій Тітов, який зазначав, що після докладного аналізу історії написання Діаріуша М. Ханенка О. Лазаревським – залишається лише відзначити його важливу роль для вивчення побуту та звичаїв населення Малоросії в середині XVIII ст. Окрім передмови, А. Тітов опублікував два листи від Михайла Івановича Ханенка, правнука М. Ханенка про стан архівних матеріалів, які йому з братом Олександром Івановичем дісталися від сім'ї М. Ханенка після того, як значна частина бібліотеки дочками М. Ханенка була передана Новгород-Сіверській гімназії та невідомі до того умови й обставини, в яких сімейний архів зберігався. Посилаючись на перший лист, А. Тітов опублікував 48 історичних документів, що збереглися у Михайла Івановича, серед яких: «Указ Петра I о взятіи Азова»; «Указ императора об удалении от престолонаследия царевича Алексея»; Пункти Петра I гетьману І. Скоропадському; «О вступлении на престол царевичей Иоанна и Петра Алексеевичей»; виписки із статей гетьмана Б. Хмельницького за 1654 р.; «Краткое описание Малороссийского края, его народа, состояние оного в древнем и настоящем»; «Подробно о гетьманах, о достойном Б. Хмельницком, храбрых действиях казачества, его многих победах» (всього – 25 стор.); «Различные донесения в Генеральную канцелярию, предписания полковникам и др. лицам»; «Универсалы И. Самойловича и И. Мазепы»; «Указы императрицы Елизаветы К. Разумовскому» та інші важливі історичні матеріали, які надходили від царського уряду до Генеральної канцелярії (6, с. 156).

Таким чином, М. Д. Ханенко був людиною, яка своєю посадою, життєвим досвідом, доброю освітою, про що свідчать щоденники, написані автором упродовж майже всього життя, засвідчувала високий рівень організованості й дисципліни представників української козацької старшини. Звичайно, автор щоденників як уважний спостерігач не все занотовував, що заслуговувало на увагу, знаючи, що зайва відвертість навіть у щоденнику може привести до небажаних наслідків. Тому дослідникам щоденникових записів М. Ханенка, вивчаючи їх, слід мати на увазі, що то був період, коли, перебуваючи в складі Російської імперії, козацтво намагалося повернути свої права і вольності, відкривати школи рідною мовою, відновлювати козацьке звичаєве право, що не вписувалося в політику Катерини II – перетворення значної кількості населення в кріпаків та ліквідації української автономії, здобутої внаслідок Визвольної війни (1648–1654 рр.). Цей процес супроводжувався втратою української автономії, поглибленням соціальної диференціації та зростанням майнової нерівності в суспільстві. Саме такому періоду в житті українського суспільства і присвятив свій «Діаріуш» Микола Данилович Ханенко.

1. Дневники Николая Ханенка // Киевская Старина. – 1886. – Т. XV. – Май. – С. 289-304.
2. Довідник з історії України: В 3-х т. – К.: Видавництво «Генеза». – Т. 3. – 684 с.
3. Енциклопедія українознавства: В 10-ти т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж: Нью-Йорк. – Молоде життя, 1954-1983. – Т. 9. – С. 3547.
4. Малий словник історії України. – К.: «Либідь», 1997. – 464 с.
5. Николай Данилович Ханенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.mglin-krai.ru>Kazaki/Polk/Hanenko.htm (дата звернення: 13.04.2017). – Назва з екрана.
6. Титов А. «Дневник Миколая Ханенко. 1719 – 23 и 1754 годов» // Киевская Старина, 1896. Том 54. С. 151-196.
7. Ханенко Микола Данилович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: interpretive.ru (дата звернення: 12.05.2017). – Назва з екрана.
8. Ханенко Микола Данилович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrainians-world.org.ua>peoples/0f2b87fd5561601e/ (дата звернення: 01.03.2017). – Назва з екрана.
9. Ханенко Николай. Сказание о службах // Черниговские Губернские Ведомости. – 1852 г. – № 33. – С. 340-343; № 34. – С. 349-352.

Владимир Половец

ХАНЕНКО НИКОЛАЙ ДАНИЛОВИЧ (1693 – 1760)

(к 325-летию со дня рождения)

В статье речь идёт об одной из выдающихся личностей Черниговщины – потомке казацко-дворянского рода, известного далеко за пределами губернии, Николае Даниловиче Ханенко, высокообразованном человеке с беллетристическими способностями, писаре Генеральной войсковой канцелярии при гетьмане Кирилле Разумовском, авторе Диариуша (ежедневника), который он вёл на протяжении 35 лет, освещающая особенности истории и боевых походов украинского казачества.

Ключевые слова: Лохвица, Глухов, Генеральная канцелярия, Санкт-Петербург, Малороссийская коллегия, «Киевская Старина», духовное завещание.

V.M. Polovets

MYKOLA DANYLOVYCH KHANENKO (1693-1760)

(to 325th anniversary of birth)

Mykola Khanenko was born on December 16, 1693 in township of Lohvytsia of Pryluky Povit in the family of the colonel Danylo Khanenko. He was a cousin grandson of Hetman Mykhailo Khanenko. Mykola's father perished during one of the military campaigns in 1697, whereas his mother died still earlier. An orphaned child, Mykola was raised in the family of his grandfather on the mother's side I. Lomykovskiy, who was the general oboznyi under I. Mazepa's command.

Mykola Khanenko studied in the Kyiv-Mohyla Academy and in the Lviv fraternity school.

In 1710, he joined the service in the Cossack army. In some time, he was promoted as the senior clerk of the I. Skoropadskiy's General Secretariat. From 1719 to 1754, he had been writing his day-by-day "memo" notes. After I. Skoropadskiy's death, he served under D. Apostol's and K. Rozumovskiy's command, during service under command of the latter he became the General Khorunzhyi.

His last years of life, he lived in the town of Hlykhiw where he was buried in 1760.

Key words: Lohvytsia, Hlykhiw, General Secretariat, Saint-Petersburg, Little Russian Collegium, "Kievskaya Starina", last will and testament.